

Тамара Олександрівна КУЦАЄВА,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу новітньої історії України
Національного музею історії України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-6092-768X>
tamara_kusaeva@ukr.net

МУЗЕЙНІ ЕТЮДИ ПРО КНИЖКОВЕ ЗБРАННЯ Я. П. НОВИЦЬКОГО

Мета роботи — доповнити біографію члена-кореспондента ВУАН Якова Павловича Новицького (14 жовтня 1847 р. — 19 травня 1925 р.) — видатного діяча науки та культури Катеринославщини через вивчення його читацьких інтересів, уособлених в особовій бібліотеці. **Новизна статті** полягає в опрацюванні віднайденого в Національному музеї історії України фрагмента бібліотеки вченого, відомих примірників збірки з колекції Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та архівних джерел, зокрема Інституту рукопису НБУВ. **Методи дослідження:** історичний метод, аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, історіографічний аналіз, проблемно-хронологічний метод та попримірниковий опис книжкових видань. **Висновки.** Істотно доповнено біографію Я. Новицького в контексті його читацьких уподобань для інтелектуального дозвілля та професійної діяльності. Розпочато реконструкцію складу особової бібліотеки вченого, проведено опис збережених екземплярів, складено бібліографічний покажчик. Уперше узагальнено архівні джерела з фондів Інституту рукопису НБУВ і Державного архіву Запорізької обл., що ілюструють особливий мікросвіт та мікросоціум Я. Новицького та його інтелектуального оточення. З'ясовано, що Національний музей історії України зберігає найбільший із відомих фрагментів бібліотеки Я. Новицького порівняно з фондами Дніпропетровського історичного музею, Запорізького обласного краєзнавчого музею, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (потенційно — ключовий зберігач більшості примірників).

Ключові слова: Яків Новицький, Етнографічна комісія УАН-ВУАН, Запорізький обласний краєзнавчий музей, екслібрис, книжковий знак, Національний музей історії України.

«Життя людини глибше за її життєпис і наукові інтереси... на сучасному етапі дослідження життя і творчості Я. Новицького стоїть

ще одне складне завдання реконструкції мікросоціуму людини і вченого» [11, с. 224]. Тому наша стаття ґрунтується на пошуку нових граней біографії члена-кореспондента ВУАН (етнографія) Якова Павловича Новицького (24 жовтня 1847 р. — 19 травня 1925 р.) — видатного українського етнографа, фольклориста, історика, педагога та громадського діяча через вивчення його читацьких інтересів. Книгочитання — невіддільний складник професійної діяльності та інтелектуального дозвілля вченого, позначилося і на складі його особової бібліотеки. Дослідження відображає інтелектуальний світ Я. Новицького через вивчення нещодавно віднайденого в Національному музеї історії України (далі — НМІУ) фрагмента бібліотеки Якова Павловича, а також відомих примірників із зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі — НБУВ). Серед завдань статті — аналіз історіографії для систематизації публікацій кінця XIX — початку XXI ст., автори яких приділили увагу світогляду Я. Новицького через комунікацію про книги з інтелектуалами Катеринославщини і України. Завданням постало і узагальнення тематичних архівних джерел — документів та епістолярію з фондів Інституту рукопису НБУВ (далі — ІР) і Державного архіву Запорізької обл., що здійснено вперше. Важливо запровадити до наукового обігу інформацію про склад особової бібліотеки видатного діяча через складання каталогу відомих примірників.

Серед методів дослідження було застосовано історичний метод, аналіз, синтез, систематизацію, класифікацію, порівняння, історіографічний аналіз, проблемно-хронологічний метод, персонологічний підхід та опис книжкових видань. Наукова новизна дослідження — можливість розкрити нові сторінки до біографії Я. Новицького через ставлення вченого до читання, бібліотечної справи на Катеринославщині, книжок та їх збирання і популяризації. Це відображено в автобіографії та епістолярії Якова Павловича, визнано дослідниками наукової спадщини вченого та упорядниками його біографії. Актуальність дослідження посилена тим, що розуміння читацьких уподобань Я. Новицького на основі творення знання про особливий мікросвіт ученого через зазначені ідеї, ще не стало предметом окремого наукового комплексного вивчення. Це робить внесок у висвітлення нових епізодів біографії видатної постаті науки та музейництва України кінця XIX — початку XX ст. Відкриття нових граней особистості Я. Новицького важливе з огляду і на те, що на 2021 р. припадає 100-річчя від заснування Запорізького обласного краєзнавчого музею в 1921 р. (далі — ЗОКМ; колишній Олександрівський історичний музей). Організація, розбудова та спроба зберегти колекцію ЗОКМ була однією з найбільших справ життя вченого та музейника.

Науковий колектив ЗОКМ обґрунтував важливість присвоєння інституції імені Я. Новицького — засновника та першого директора.

Значними є досягнення українських вчених у царині реконструкції біографії та опрацюванні наукової спадщини Я. Новицького. Це стало частиною великої роботи з відновлення історичної пам'яті про Якова Павловича після вимушеного «історіографічного забуття впродовж 35 років» [6, с. 139] у радянський період. У цьому контексті деякі аспекти біографії Я. Новицького, зокрема історії про духовний світ інтелектуала, що був утілений в його особовій бібліотеці, залишаються невисвітленими. Окрім того, меморіальних речей, які можуть унаочнити для сучасника постать ученого, залишилося вкрай мало. Зважаючи на це, віднайдені в НМІУ та в інших інституціях фрагменти бібліотеки Я. Новицького варто розглядати як цілісний меморіальний об'єкт. Відновлення знання не так про сукупність книг, а про читання — істотну частину інтелектуального дозвілля та професійної діяльності вченого, важливе для повернення непересічної особистості в культурний контекст.

Уперше інформацію про знахідку фрагмента бібліотеки Я. Новицького в НМІУ ми оприлюднили під час доповіді «Екслібрис Я. Новицького: про бібліотеку першого директора Запорізького краєзнавчого музею» на ХХ науково-краєзнавчій конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: музеї, заповідники, пам'ятки» (30.03.2021). Найбільше публікацій про Я. Новицького оприлюднили українські дослідники від початку 1990-х рр. Історіографію можна поділити на три блоки, відповідно до хронології: кінець ХІХ — перші десятиліття ХХ ст., зокрема до смерті Я. Новицького в 1925 р.; аналіз спадщини вченого після його смерті та впродовж радянського періоду; сучасні публікації.

Публікаціям раннього періоду С. Діброва дав таку оцінку: «Загалом перший етап історіографії „новицькіани“ може бути умовно названий прижиттєвим. Усі публікації цієї доби носили лише компліментарно-панегіричний характер. У деяких випадках сам Новицький слугував їх інформатором...» [5, с. 94]. У 1893 р. Микола Сумцов опублікував матеріал про нього ¹, у 1897 р. підготував статтю про Якова Павловича до енциклопедії Брокгауза та Єфрона ², а в 1910 р. зарахував свого сучасника до переліку непересічних діячів фольклору ³. Уперше засто-

¹ Сумцов Н. Современная малорусская этнография : в 2 т. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. Т. 1. С. 130.

² Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXI. СПб : Семеновская Типолитография, 1897. С. 258.

³ Сумцов Н. Діячі українського фольклору. Харків : Друкарня «Печатне діло», 1910. С. 24.

совуючи персоніологічний підхід до південноукраїнської історіографії, М. Сумцов обрав для прикладу і персоналію свого однодумця [12, с. 53]. Він зазначив, що «початкову освіту п. Новицький здобув в Олександрівському повітовому училищі та доповнив потім домашнім читанням...»⁴ [переклад із російської — *Авт.*]. Не маючи змоги продовжити освіту, молодий учений мав доступ до книжок лише в будинку батьків [3]. Цікаві причинки про повсякдення вченого подав його щирий товариш Д. Яворницький, зокрема про спільні мандрівки на о. Хортиця⁵. Листування із цим діячем, що почалося майже відразу після знайомства в 1883 р. [16, с. 155] — важливе репрезентативне джерело. Актуальне вивчення й епістолярію інших кореспондентів Я. Новицького, опрацювання його приватного та офіційного листування.

Другий блок публікацій про Я. Новицького — комплексний. Перші статті датуються 1925–1926 рр.: це, зокрема, три некрологи та дві меморіальні статті. До них належить некролог Петра Єфремова в селянській газеті «Зоря» (1925), некролог, автобіографія⁶ і стаття Дмитра Чернявського в двомісячнику українознавства ВУАН «Україна» (1926) та одна з трьох розвідок Володимира Білого в неперіодичній науковій збірці Історично-філологічного відділу УАН-ВУАН (1926). Шануючи вченого, В. Білий наголосив: «...у нього був єдиний засіб: самоосвіта, єдина метода: читати, єдине бажання: працювати на користь свого краю... З останнього тратився на книги, їздив оглядати столичні музеї, бібліотеки тощо. І наслідком такої напруженої праці над вивченням місцевого краю була широка ерудиція небіжчикова» [тут і далі збережено стилістику оригінального тексту — *Авт.*]⁷. Д. Чернявський повідомляв: «...перебуваючи постійно між студентами, мав можливість користуватись науковими книгами... Найбільше цікавився він історичними науками і природознавством»⁸. За нашими висновками, це відобразилося в назвах п'яти рубрик Каталогу бібліотеки вченого⁹. Інші публікації В. Білого 1927 р. і 1929 р.¹⁰ завершили опрацювання наукової спадщини вченого перед багаторічним замовчуванням у радянській час.

⁴ Сумцов Н. Современная малорусская этнография...

⁵ Эварницький Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Санкт-Петербург : Изд. Л. Пантелеева, 1888. С. 146.

⁶ Єфремов П. Некролог на пошану Я. П. Новицького. *Зоря*. 29.05.1925. № 6. С. 3; Заслужені для української науки і українознавства діячі, що померли в роках 1918–1925; Автобіографія Я. П. Новицького. *Україна*. 1925. Кн. 6. С. 183, 186–191.

⁷ Білий В. Новицький Я. *Записки Історично-Філологічного відділу УАН*. Київ : З друк. УАН. 1926. Кн. 7–8. С. 360.

⁸ Чернявський Д. Я. П. Новицький. *Україна*. 1926. Кн. 1. С. 186–187.

⁹ ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7144. Арк. 1–14.

Публікації про Я. Новицького радянського періоду, коли його внесок у розвиток мікроісторії Запорізького краю та гуманітаристику не згадувались, поодинокі. «Після смерті Я. Новицького краєзнавчий музей занепав і ледве животів» [15, с. 271]. Інституцію розформували, частину колекцій передали історико-археологічному музею [17, с. 28] — нині Дніпропетровський історичний музеї ім. Д. Яворницького (далі — ДІМ). Наукова спадщина небіжчика залишилася майже не вивченою, а енциклопедичні видання не згадували про нього. Водночас, значущість персоналії Я. Новицького визнали не тільки його сучасники — упорядники енциклопедій Брокгауза та Єфрона і «Большой энциклопедии. Словаря общедоступных сведений по всем отраслям знаний», а й українська діаспора в фундаментальному виданні «Українська Мала Енциклопедія»¹¹. Лише починаючи з 1968 р. М. Шубравська розпочала публікацію епістолярію Я. Новицького¹², розшукавши Михайла Яковича Карасьова — знайомого Д. Яворницького, колекціонера та краєзнавця [16, с. 15]. Першу ґрунтовну розвідку, у якій згадали бібліотеку Я. Новицького та вказали на її сліди в ДІМ (у переліку дарувальників стародруків та книг у фонд музею), опублікували 1988 р. українські історики М. Ковальський та С. Абросимова [9, с. 54].

Коло українських дослідників, у полі інтересів яких від початку 1990-х рр. перебуває наукова біографія вченого, сформоване авторитетними краєзнавцями та істориками: О. Арабаджи (у співавторстві з М. Семикінім¹³), Д. Аванесян¹⁴, С. Абросимова (у співавторстві, зокрема з В. Ульяновським [1], який теж підготував один із перших

¹⁰ Білий В. З матеріалів до історії етнографії (Листування Я. П. Новицького). *Записки Історично-Філологічного відділу УАН*. Київ : З друк. УАН. 1927. Кн. 10. С. 288–293; Білий В. Минуле етнографії на колишній Катеринославщині та її сучасні завдання. *Археологічний збірник Дніпропетровського краєзнавчого музею*. Дніпропетровськ [б. в.], 1929. Т. 1. С. 235–260.

¹¹ Большая энциклопедия. Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знаний. Т. 14. Санкт-Петербург : Типо-литография «Просвещение», [б. р.]. С. 124; Українська Мала Енциклопедія / ред. Євген Онацький. Кн. 9. Буенос-Айрес [б. в.], 1962. С. 1151.

¹² Шубравська М. Історик і митець. *Вітчизна*. 1968. № 9. С. 195–202; Шубравська М. З почуттям побратимства: із листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького. *Дніпро*. 1969. № 10. С. 152–159; Олійник-Шубравська М. 50 листів Д. І. Яворницького до Я. П. Новицького. *Наука і суспільство*. 1988. № 9. С. 50–57.

¹³ Арабаджи О., Семикін М. Краєзнавча спадщина Я. П. Новицького. *Мій рідний край Мелітопольщина*. Матеріали міжнар. наук. кофн. Мелітополь, 2012. С. 30–32.

¹⁴ Аванесян Д. Документальні матеріали Я. П. Новицького на сторінках «Екатеринославских губернских ведомостей». *Історія і культура Придніпров'я*. 2010. Вип. 7. С. 131–132.

грунтовних оглядів життя та наукової спадщини Я. Новицького¹⁵), А. Бойко, А. Бровко та Б. Бровко¹⁶ (у співавторстві з В. Кириченко [2]), С. Діброва [5; 6], Л. Іваннікова (одноосібно та у співавторстві) [8], В. Морозюк¹⁷, О. Музичко [12], С. Світленко [14], В. Ткаченко [15] та А. Яненко [17]. Ці та інші дослідники повернули постать ученого в культуру пам'яті України. Низка публікацій є фундаментальними — це дисертації Б. Бровка, Л. Іваннікової та видання творів Я. Новицького в 5 томах¹⁸. Важливим є перше монографічне дослідження Л. Іваннікової¹⁹, яка на основі архівних та малодоступних друкованих джерел ґрунтовно висвітлила біографію та фольклористичну діяльність Я. Новицького. Отже, огляд історіографії розкриває постать вченого, його наукову, бібліотечну, архівну та музейну діяльність, свідчить про можливість та систематизації знань про його читацькі уподобання (більше) та бібліотеку (менше).

У джерельній базі дослідження ключовими є два документи. У 1992 р. С. Абросимова та В. Ульяновський ввели в науковий обіг інформацію про те, що в фонді ІР зберігаються два каталоги бібліотеки Я. Новицького²⁰. Перший документ — це машинописний нумерований «Каталог бібліотеки Я. П. Новицького. Олександрівськ. 1918 р.» [переклад із російської — *Авт.*]. Другий документ — це машинописний пронумерований «Список книжок, переданих до бібліотеки Археографічної комісії, з числа тих, що їх Етнографічно-фольклорна комісія придбала від спадкоємців покійного члена-кореспондента Академії наук [Я.] П. Новицького» (є дві копії; одна з численними правками олівцем, що були зроблені, очевидно, під час передачі книг між комісіями; список складається зі 153 номерів, але насправді назв книг

¹⁵ Ульяновський В. Нашадок запорожців: козацькі старожитності в долі та творчості Я. Новицького. *Запорозжці. До історії козацької культури*. Київ : Мистецтво, 1993. С. 380–389.

¹⁶ Бойко А., Бровко А., Бровко Б., Іваннікова Л. Яків Новицький – видатний дослідник і громадський діяч Запорізького краю. *Новицький Я. Твори : у 5 т. Т. 1*. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007. С. 10–47.

¹⁷ Морозюк В. Народознавчо-освітня діяльність Якова Новицького. *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 5–6. С. 31–36.

¹⁸ Іваннікова Л. Фольклористична діяльність Я. П. Новицького : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1996; Бровко Б. Я. П. Новицький в громадському і науковому житті Катеринославської губернії (остання чверть XIX – 1-ша чверть XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1997; Новицький Я. Твори / упоряд. А. Бойко. У 5 т. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2007.

¹⁹ Іваннікова Л. Яків Новицький, фольклорист, історик, педагог. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2010. 388 с.

²⁰ ІР НБУВ. Ф. Х. Од. зб. 7144. Арк. 1–14; Од. зб. 7143. Арк. 1–6; Од. зб. 7142. Арк. 1–6-зв.

152 [підрахунок наш — *Авт.*]; на документах є також рукописний перелік ще 11 назв книг). Документи доповнюють один одного. Каталог бібліотеки містить набагато більше назв книг, ніж список. Так само список містить книги, не обліковані вченим 1918 р.

Я. Новицький не припинив поповнювати бібліотеку після 1918 р., хоч матеріальних можливостей для цього ставало з кожним роком усе менше. Про остаточний склад книжкової збірки вченого сучасник може лише здогадуватися. Для підтвердження цього можна навести розповідь Аркадія Бровка — правнука Я. Новицького. В інтерв'ю 1999 р. він розповів про те, що після смерті Якова Павловича «родина тривалий час жила в Дніпрі. На початку [Другої світової — *Авт.*] війни їм довелося за дві години збиратись та виїхати в евакуацію, тому багата бібліотека Я. Новицького залишилась у квартирі. Після повернення не знайшли нічого, окрім сигнального екземпляра книги «История города Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей днепровской линии, 1770–1806 г.» (1905) з авторською правкою» [3]. Заступник директора ЗОКМ з наукової роботи проф. Георгій Шаповалов люб'язно повідомив про те, що книга з цією назвою та з авторськими правками рукою вченого зберігається в колекції музею.

Загальна кількість віднайдених у бібліотечному фонді та експозиції НМІУ книг із бібліотеки Я. Новицького складає 15 од. (див. Додаток 1). На книгах виявлено 15 екслібрисів бібліотеки вченого. Цю кількість складає найбільший із відомих фрагментів бібліотеки Я. Новицького порівняно з фондами ДІМ (п'ять книг, чотири назви, одне видання у двох томах [1, с. 354]), ЗОКМ (одна книга, за інформацією п. Г. Шаповалова), НБУВ (три, за інформацією п. Юлії Рудакової — старшої наукової співробітниці відділу стародруків та рідкісних видань) та Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича (провідний науковий співробітник Музею книги і друкарства України Валерій Саєнко виявив у фонді авторський конволют Я. Новицького «Къ історіи Александровскаго края», що складається з опублікованих раніше статей вченого; в електронному каталозі бібліотеки ще шість книг авторства Я. Новицького з екслібрисами вченого жовтого та світло-бузкового кольору; п'ять книг містять авторські інскрипти). Джерела підтверджують факт того, що Я. Новицький мав бібліотеку як цілісне явище. Його прізвище 1905 р. було внесене в розділ «Вказівник збирачів, відповідно до місць їх проживання» довідника бібліофілів²¹. Учений мав власницькі конволюти, які зазвичай створюють бібліофіли та колекціонери.

²¹ Адресная книга русских библиофилов / ред. Михаил Параделов. Москва : Издательство М. Параделова, 1905. С. 79.

О. Пашненко в автобіографії вченого²² виявив, що «...він почав завзято читати книжки відомих учених — дослідника природи О. Бекетова, філолога та етнографа І. Срезневського, етнографа і літературознавця М. Сумцова, істориків В. Антоновича та Д. Багалія, історика й письменника М. Костомарова» [13, с. 115]. Опрацювання джерел та фактично збережених примірників книг продемонструвало те, що зацікавлення працями цих учених Яків Павлович зберіг упродовж багатьох років та відобразив у своїй бібліотеці. Наприклад, книга, яка колись належала Я. Новицькому, «Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки» (1890) була віднайдена в бібліотечному фонді НМІУ (мал. 3), а «Последние времена казачества на Правой стороне Днепра» (Антонович В., 1868) була виявлена в експозиції музею. Теза про «виявлення» в музейному залі № 15 праці авторства В. Антоновича потребує пояснення: лише нещодавно її було атрибутовано як таку, що належала Я. Новицькому, завдяки екслібрису. Представляючи книгу в залі «Україна в 2-й пол. XIX — на поч. XX ст.», експозиціонери прагнули унаочнити постать В. Антоновича та національні освітні ідеї в умовах антиукраїнської політики російського імперського уряду. Книга розгорнута на титульній сторінці, де вміщено фотографію Володимира Боніфатійовича. Таким чином, екслібрис Я. Новицького білого кольору залишається малопомітним. Він, за тодішньою традицією, міститься у верхньому лівому куті форзацу книги, невеликого розміру (15×32 мм), шрифтовий, із лаконічним дизайном.

Варто зазначити, що для цього дослідження ми провели лише додаткову атрибуцію екслібриса Я. Новицького, адже 2017 р. дослідники з НБУВ в Каталозі екслібрисів на рідкісних виданнях ввели в науковий обіг графічне зображення цього книжкового знаку, здійснили його атрибуцію та схарактеризували зміст бібліотеки Якова Павловича [4, с. 104–105]. Співавторка каталогу п. Ю. Рудакова люб'язно уточнила те, що це екслібрис зеленого кольору. Усі виявлені екслібриси однакового дизайну, але надруковані на папері різних кольорів. Нині кількість кольорів виявлених у музеї екслібрисів (мал. 1, 2) п'ять: білий, блакитний, жовтий, зелений та рожевий або світло-бузковий (кольори книжкових знаків на книгах в інших інституціях не розширили цю палітру). Це дуже відрізняється від екслібрисів тієї доби. Очевидно, що, замовляючи кольорову палітру, Я. Новицький орієнтувався на кількість рубрик бібліотеки.

²² Автобіографія Я. Новицького. *Державний архів Запорізької обл.* Ф. 161. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1.

Епістолярна спадщина Я. Новицького теж важлива для дослідження. Так само віднайдені книжкові пам'ятки ілюструють епістолярії та підсилюють їх зміст. Наприклад, у листі до Д. Яворницького від 25 листопада 1884 р. Яків Павлович написав: «...мене цікавить будь-яка друкована студія...» [1, с. 366]. Значний внесок в опрацювання епістолярної спадщини з теми та її удоступнення для інших дослідників зробила Л. Іваннікова, яка наголосила, що збереглося 50 листів Д. Яворницького до Я. Новицького та 38 листів-відповідей на них [14, с. 63]. Також варто згадати публікації епістолярію Д. Яворницького, що здійснили С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова, а також Б. Бровко та В. Кириченко [2; 7]. Вони опублікували лист Д. Яворницького (1886) із описом подарунка для родини Новицьких поеми Шевченка «Гайдамаки». Це не тільки демонструє особливе ставлення Дмитра Івановича до постаті Кобзаря, а й визначає меморіальну цінність книги. Вона увійшла до невеликої збірки шевченкіани з п'яти книг, яку мав Я. Новицький. Цікавою гіпотезою є те, що це було видання 1885 р. із передмовою самого Дмитра Івановича. Публікація стала визначним явищем в шевченкіані, «...ціна божевільна! Зате яка розкіш! Це монумент Тарасу!», — писав Д. Яворницький Якову Павловичу [16, с. 44]. Втрату «Гайдамаків» варто вважати однією з найбільших у контексті меморіалізації пам'яті не тільки про Я. Новицького, а мікросоціум родини. Відоме місце зберігання однієї з п'яти згаданих книг – прижиттєвого видання творів Кобзаря «Буквар южнорусский 1861 року» (Шевченко Т., Санкт-Петербург (далі — СПб), 1861) — НБУВ [4, с. 104]²³. Вивчення примірника на часі. Адже, за висновком проф. Г. Ковальчук, — це власницький конволют з 14 алігатами української тематики [10, с. 20] (див. Додаток 3).

Аналізуючи епістолярій Я. Новицького, варто звернути увагу на листування фольклориста та етнографа Григорія Залюбовського з Яковом Павловичем: «Добре було б, якби Ви зібрали всі Ваші такі статті та видали особливим томом; без того розпорошеність їх позбавляє можливості користуватись ними як побутовим історичним матеріалом» (2 червня 1887 р.) [8, с. 101] [переклад з російської. — *Авт.*]. Ці слова є важливою ілюстрацією до історії підготовки збірки попередніх історичних нарисів Я. Новицького «С берегов Днепра. Путевые записки и исследования (очерки Запорожья) (1905)». Відповідно до Каталогу 1918 р. учений мав екземпляр цієї праці. Окремо варто звернути увагу на те, що Я. Новицький мав цікавий власницький кон-

²³ IP НБУВ. Ф. X. Од. зб. 7141. Арк. 1 зв.

волют із 20 статей, створений на його замовлення (див. п. 1 Додатка 1) [1, с. 354]. У Каталогі 1918 р. учений перелічив усі назви статей та авторів. До палітурки також було додано машинописний зміст збірника. Конволют — промовистий меморіальний об'єкт у розповіді про інтелектуальний мікросвіт вченого та мікросоціум, який він створив, взаємодіючи зі своїм інтелектуальним оточенням. Це цікаві для Я. Новицького джерела та публікації його сучасників (П. Єфименка, М. Костомарова, В. Міллера, В. Семевського, А. Скальковського тощо) з археології, етнографії, історії козацтва, бунтів та природознавства. Конволют був переданий до ВУАН (п. 45 Списку), а віднайдений у бібліотечному фонді НМІУ.

Висновки дослідження ґрунтуються на тому, що віднайдений у НМІУ фрагмент бібліотеки Я. Новицького та примірники з колекції НБУВ є стрижнем, навколо якого варто продовжити вивчення нових причинків до біографії видатного діяча минулого. Фактичний матеріал, накопичений у результаті попримірникового опису книг, складається з багатьох раніше не відомих фактів. Вони істотно доповнюють знання про біографію, мікросвіт і мікросоціум інтелектуала, долю його архіву та особової бібліотеки. На основі першого аналізу історіографії, що не був вичерпним, а мав мету відстежити предмет дослідження у фундаментальних студіях кінця XIX — початку XXI ст., зроблено такі узагальнення. Інформація про читацькі уподобання, отже, світогляд Я. Новицького та його інтелектуального оточення, а також читацька культура доби більш ґрунтовно відображена в публікаціях, що були видані від кінця XIX ст. і в сучасних студіях. Відомості про бібліотеку вченого поодинокі. Українським дослідникам на початку 1990-х рр. вдалося відшукати та ввести в науковий обіг важливі джерела (каталоги, епістолярій) про книжкове зібрання Я. Новицького. Мета сучасних досліджень — ґрунтовно опрацювати віднайдені документи, виявити нові джерела, підготувати коментований бібліографічний покажчик відомих фрагментів бібліотеки та продовжити пошук збережених примірників. Епістолярій Я. Новицького та його однодумців були опрацьовані як українці цінні репрезентативні джерела. Важливо продовжити систематизацію епістоляріїв, що відображають наукову та приватну комунікацію вчених про читання як складник інтелектуального дозвілля та професійної діяльності. Опрацьований матеріал дає можливості розв'язувати актуальні наукові і практичні завдання (у галузі біографістики, архівної евристики, музейної комунікації) у контексті історії науки та культури України.

Додаток 1. Бібліотечний фонд НМІУ, книги з бібліотеки Я. Новицького, екслібрис власника.

Виявлені за сприяння п. Лариси Дідори — кураторки та упорядниці фонду в 2016–2021 рр. під час повної звірки книжкового зібрання.

1. Кониський А. Арихметика або Щотниця для українських шкіл. Санкт-Петербург : Тип. П. А. Кулиша, 1863. *Книга в експозиції НМІУ.*

2. Владимиров М. Первое столетие города Екатеринослава. Материалы для исторического очерка. 1787 — 9 мая 1887. Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1887.

3. Мордовцев Д. Малорусский литературный сборник. Саратов : Тип. Губернского правления, 1859. *Екслібрис ЕК УАН № 8. Штатм Библиотеки Державного исторического музея (далі — ДІстМ).*

4. Павлович В. Материалы для географии и статистики России. Екатеринославская губ. Санкт-Петербург : Тип. Департамента Генерального штаба, 1862. *Екслібрис ЕК УАН № 27.*

5. Путешествие в 1286 г. по Татарии и другим странам Востока Венецианского дворянина Марко Поло, прозванного Миллионером. Санкт-Петербург : Тип. П. П. Меркулеева, 1873. В 3-х част. *Екслібрис ЕК УАН № 43. Штатм Библиотеки ДІстМ.*

6. Антонович В. Последние времена казачества на Правой стороне Днепра. Киев : Тип. Е. Федотова, 1868. *Книга в експозиції НМІУ. Екслібриси ЕК УАН, ЕК ВУАН.*

7. Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки. Санкт-Петербург : Тип. М. Стасюлевича, 1890. *Екслібрис ЕК УАН № 61. Екслібрис ЕК ВУАН. (мал. 3).*

8. Велицын А. Немцы в России. Санкт-Петербург : Тип. «Общественная польза», 1893. *Екслібрис ЕК УАН № 55. Екслібрис ЕК ВУАН.*

Малюнок 1-2. Екслібрис бібліотеки Якова Новицького. Бібліотечний фонд НМІУ.

Малюнок 3. Костомаров М. Литературное наследие. Автобиография, стихотворения, сцены, исторические отрывки. – СПб : Тип. М. Стасюлевича, 1890. Бібліотечний фонд НМІУ.

9. Гринченко Б. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях. Вып. 1. Чернигов : Тип. Губернского земства, 1895. *Екслібрис ЕК УАН № 65. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп бібліотеки Республіканського історичного музею.*
10. [Исторический сборник] — конволют. *Екслібрис ЕК УАН № 51. Екслібрис ЕК ВУАН.*
11. Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Санкт-Петербург : Тип. В. Нусвальта, 1869. Вып. 1. *Екслібрис ЕК УАН № 44. Екслібрис ЕК ВУАН.*
12. Новицкий Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1911. *Тверда двоколова палітурка із тисненням золотом (назва, автор). Власницький конволют (мал. 4). На титулі марка із рукописним № 20, що відповідає інв. № 20 на екслібрисі ЕК УАН. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп Бібліотеки ДістМ.*
13. Його ж. Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1907. *Екслібрис ЕК УАН № 19. Екслібрис ЕК ВУАН.*
14. Указатель землевладения в Александровском уезде с обозначением населенных пунктов. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1886. *Екслібрис ЕК УАН № 46. Екслібрис ЕК ВУАН.*
15. Чумацкая народная песня. Киев : Тип. М. П. Фрица, 1874. *Екслібрис ЕК УАН № 7. Екслібрис ЕК ВУАН. Штамп бібліотеки Республіканського історичного музею.*

**Додаток 2. Бібліотечний фонд НМІУ,
прижиттєві видання Я. Новицького,
без екслібриса власника**

1. Новицкий Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1911.
2. Його ж. Малороссийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества. Александровск : Тип. Б. Я. Штерн, 1907.
3. Його ж. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг. : Отдельные оттиски из Харьковского сборника историко-филологического общества 1894 г. Харьков : Тип. Губернского правления, 1894.
4. Його ж. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине. 1874–1903 : Оттиск из «ЛЕУАК, вып. 4 за 1907 г.». Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1908.

5. Його ж. Запорожские и гайдамацкие клады. Малорусские народные предания, поверья и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875–1905 гг. Александровск : Тип. П. Я. Штерн, 1908. *Екслібрис Археологічного музею УАН.*

Додаток 3. НБУВ:
опис алігатів конволюта «Буквар
южнорусский 1861 року»,
екслібрис Я. Новицького,
 штампи Державної публічної
 бібліотеки УРСР (Інв. № 801 ст.),
 бібліотеки АН УРСР, рукописний
 номер «Рага 778, 801».

1. Буквар южнорусский 1861 року / составил Тарас Шевченко. Санкт-Петербург : В печатни Гогенфельда и Ко [б. г.].
2. На праздник. Малорусские сказочки маленьким детям. Дяди Пуфа. Екатеринослав : Тип. Н. Я. Павловского, 1885.
- 3–5. Оповідання Олекси Стороженка. Не в добрий час; Межигорський дід; Вуси. Оповідання Олекси Стороженка. Київ : Тип. Е. Я. Федорова, 1883.
6. Левицкий И. Рибалка Панас Круть. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874.
7. [Нечуй-Левицький І.]. Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1875.
8. [Його ж]. Запорожці. [б. м.]. [б. в.]. [1874]; Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків. Київ : Тискарня В. И. Давиденко, 1876. *Два алігати подібної тематики пронумеровані під одним номером.*
9. Риздвяна нич. Из «Записок степняка» Эртеля. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883.
10. Бабуся з того світу. Оповідання про померші душі / записав П. А. Кулиш. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882.
11. Кулиш П. Оріся. Іділія. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883.
12. Дві казки: Півпівника / по нашому розказав Панько Казюк. Циган / уривок із казки П. Куліша. Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883.
13. Лікі своєнародні з домашнього обіходу і в картинках життя. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874.
14. Про хвороби і як їм допомогти. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1875.

Малюнок 4. Новицький Я. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. –
 Екатеринослав :
 Тип. Губернского земства,
 1911. Власницький
 конволют. Бібліотечний
 фонд НМІУ.

1. Абросимова С. В. Листи Я. Новицького до Д. Яворницького / Світлана Абросимова, Володимир Ульяновський // Археографічний щорічник. – Київ : Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – С. 352–382.
2. Бровко Б. Зв'язки Я. П. Новицького з відомими діячами науки та культури / Борис Бровко, Вікторія Кириченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2002. – Вип. 14. – С. 41–45. Режим доступу: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/621>
3. Бровко А. В семье кто-то должен быть историком / Аркадий Бровко // Сегодня. – 18.08.1999. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/oldarchive/a9d6c6679f27e826c22567d000436b79.html>
4. Дениско Л. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова. – Київ : НБУВ, 2017. – 350 с.
5. Діброва С. Я. Новицький «під прицілом» критики галицьких учених / Сергій Діброва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – Вип. 91–93. – С. 94–97.
6. Діброва С. Я. Новицький у краєзнавчих дослідженнях наукової провінції / Сергій Діброва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – Вип. 91–93. – С. 139–145.
7. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 4 : Листи Д. І. Яворницького до діячів науки та культури / упоряд. : С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; під загальною ред. Н. Капустіної. – Дніпропетровськ [б. в.], 2005. – 500 с.
8. Іваннікова Л. Листи Л. Залюбовського до Я. Новицького / Людмила Іваннікова, Юрій Мицик // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 5. – С. 99–105.
9. Ковальський Н. П. Из истории Екатеринославской ученой архивной комиссии / Николай Ковальский, Светлана Абросимова // Археографический ежегодник за 1988 г. – Москва [б. в.], 1989. – С. 52–57.
10. Ковальчук Г. Экземпляры прижизненных изданий Т. Г. Шевченко в отделе старопечатных и редких изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского / Галина Ковальчук // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования. – 2014. – Вып. 12. – С. 7–22.
11. Ляшко С. Наукова біографія Я. П. Новицького : проблеми теорії і практики / Світлана Ляшко // Музейний вісник. – 2010. – № 10. – С. 220–229.
12. Музичко О. Процес інституціоналізації історичних досліджень на території Південної України (друга половина XIX – поч. XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Олександр Музичко. – Київ, 2020. – 580 с.
13. Пашненко О. Я. П. Новицький, як видатний збирач народної пам'яті Запорізького краю / О. М. Пашненко // Гуманітарний журнал. – 2010. – № 3–4. – С. 113–119.
14. Світленко С. Дмитро Яворницький – вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві / Сергій Світленко. 2-ге вид. – Дніпро : Ліра, 2017. – 312 с.
15. Ткаченко В. Історичне минуле Запорізького краю у побуті мешканців Запоріжжя у міжвоєнний період / Володимир Ткаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2006. – Вип. 19. – С. 271–276.

16. Шубравська М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність / Марія Шубравська. – Київ : Наук. думка, 1972. – 252 с.
17. Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919–1934) / Анна Яненко. – Київ : НКПІКЗ, 2016. – 368 с.

REFERENCES

1. Abrosimova, S., & Ulianovskiy, V. (1992). Lysty Ya. Novytskoho do D. Yavornytskoho [Yakiv Novytskyi's letters to Dmytro Iavornytskyi]. *Arkheografichniy Shchorichnyk*, 1, 352-382. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
2. Brovko, B., & Kirychenko, V. (2002). Zv'язky Ya. P. Novytskoho z vidomymy diiachamy nauky ta kultury [Relations of Yakiv Novytskyi with famous figures of science and culture]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Derzhavnoho Universytetu*, 14, 41-45. Retrieved from <https://listznu.org/index.php/journal/article/view/621> [In Ukrainian].
3. Brovko, A. (1999). V semie kto-to dolzhen byt istorykom [Someone in the family should be a historian]. *Segodnia*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/oldarchive/a9d6c6679f27e826c22567d000436b79.html>. [In Russian].
4. Denisko, L., & Rudakova, U. (2017). *Knyzhkovi znaky na knyhakh iz kolektsii ridsknykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: kataloh* [Bookplates on books from the Rare Books collection in Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv, Ukraine: VNLU. [In Ukrainian].
5. Dibrova, S. (2007). Ya. Novytskyi "pid prytsilom" krytyky halytskykh uchenykh [Yakiv Novytskyi "under sight" of critics of Galician scientists]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 91-93, 94-97. [In Ukrainian].
6. Dibrova, S. (2007). Ya. Novytskyi u kraieznavchyykh doslidzhenniakh naukovi provintsii [Yakiv Novytskyi in the lore studies of the scientific province]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 91-93, 139-145. [In Ukrainian].
7. Abrosimova, S., Vasilenko, N., Perkova, A., & Kapustina, N. (Eds.). (2005). *Epistoliarna spadshchyna akademika D. I. Yavornytskoho. Vyp. 4: Lysty D. I. Yavornytskoho do diiachiv nauky ta kultury* [Academician Dmytro Iavornytskyi's epistolary heritage. Is. 4: Dmytro Iavornytskyi's letters to the figures of science and culture]. Dnipropetrovsk, Ukraine: N. p. [In Ukrainian].
8. Ivannikova, L., & Mitsik, Yu. (2006). Lysty L. Zaliubovskoho do Ya. Novytskoho [Leonid Zaliubovskiy's letters to Yakiv Novytskyi]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiiia*, 5, 99-105. [In Ukrainian].
9. Kovalskii, N., & Abrosimova, S. (1989). Iz istorii Ekaterinoslavskoi uchenoi arkhivnoi komissii [From the history of the Ekaterinoslav Scientific Archival Commission]. *Arkheograficheskii Ezhegodnik za 1988 God*, 52-57. Moscow, Russia: N. p. [In Russian].
10. Kovalchuk, H. (2014). Ekzempliary pryzhiznennykh izdaniy T. G. Shevchenko v otdelie staropечатnykh i redkikh izdaniy Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Exemplars of Taras Shevchenko's lifetime editions in Department of old and rare books at Vernadsky National Library

- of Ukraine]. *Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia*, 7, 7-22. [In Russian].
11. Liashko, S. (2010). Naukova biohrafiiia Ya. P. Novytskoho: problemy teorii i praktyky [Yakiv Novytsky's scientific biography: challenges of theory and practice]. *Muzeinyi Visnyk*, 10, 220-229. [In Ukrainian].
 12. Muzychko, O. (2020). Protsees instytutstionalizatsii istorychnykh doslidzhen na terytorii Pivdennoi Ukrainy (druha polovyna 19 – poch. 20 st.): dys. ... d-ra ist. nauk [The process of institutionalization of historical research in the territory of Southern Ukraine (the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries)] (Doctoral dissertation). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
 13. Pashnenko, O. (2010). Ya. P. Novytskyi, yak vydatnyi zbyrach narodnoi pam'iaty Zaporizkoho kraiu [Yakiv Novytskyi as the prominent collector on the folk memory of Zaporizhzhya region]. *Humanitarnyi Zhurnal*, 3-4, 113-119. [In Ukrainian].
 14. Svitlenko, S. (2017). *Dmytro Yavornytskyi – vchenyi ta pedahoh v ukrain-skomu intelektualnomu spivtovarystvi* [Dmitro Iavornytskyi is the scientist and the pedagogue in the Ukrainian intellectual community]. (2 ed). Dnipro, Ukraine: Lira. [In Ukrainian].
 15. Tkachenko, V. (2006). Istorychne mynule Zaporozkoho kraiu u pobuti meshkantsiv Zaporizhzhia u mizhvoiennyi period [Historical past of Zaporizhzhya region in the everyday life of inhabitants of Zaporizhzhya in the interwar period]. *Naukovi Pratsi Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Derzhavnoho Universytetu*, 19, 271-276. [In Ukrainian].
 16. Shubravska, M. (1972). *D. I. Yavornytskyi. Zhyttia, folklorstychno-etnohrafichna diialnist* [Dmytro Ivanovich Iavornytskyi. Life, folklore and ethnography activity]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
 17. Yanenko, A. (2016). *Istoriia muzeinoi arkheolohii USRR (1919-1934)* [History of museum archeology of the USRR (1919-1934)]. Kyiv, Ukraine: NKPIKZ. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 9.08.2021 р.

Tamara KUTSAIEVA, Ph.D. (History), Senior Research Fellow, Department of the Contemporary History of Ukraine, the National Museum of the History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Museum essays about Yakiv Novytskyi's library.

The purpose of the research is connected with new features of Yakiv Novytskyi's biography (October 14, 1847 – May 19, 1925) – the corresponding member of the All-Ukrainian Academy of Sciences (VUAN) and the prominent figure of science and culture of Katerynoslavshchyna – Zaporizhzhya Oblast via studying his readers preferences reflected in his private library. The *novelty of the study* lies in studying of the scientist's private library fragment, which was found in the library fond of the National Museum of the History of Ukraine, the known exemplars from the collection of Vernadsky National Library of Ukraine and archival sources, namely the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. The author relied on the next *research methods*: historical method, analysis and synthesis, systematization, classification and comparative analysis, problem-chronological method, personal approach and description of books. *Conclusions*. Essential contribution to Yakiv Novytskyi's biography in the context of his reader

preferences, intellectual leisure and professional activity is the key result of the study. It was launched reconstruction of the content of the scientist's private library, conducted description of the saved books and made the bibliography index. Archival sources of the Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine and the State Archive of Zaporizhzhya Oblast were generalized for the first time and those that illustrate the unique micro world of Yakiv Novytskyi via his private library. It was established that the National Museum of the History of Ukraine holds the biggest of the known fragments of Novytskyi's library compared with collections of Yavornytsky National Historical Museum of Dnipro, Zaporizhzhya Regional Lore Museum, Maximovich Scientific Library and Vernadsky National Library of Ukraine, which is the potentially key holder of the most books belonged to Yakiv Novytskyi.

Key words: Novytskyi Yakiv, Ethnography Commissions of the Ukrainian Academy of Science, Zaporizhzhya Regional Lore Museum, bookmark, bookplate, National Museum of History of Ukraine.